

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
Інститут мовознавства імені Олександра Потебні
Інститут української мови НАН України

Семантика мови і тексту

Матеріали XI Міжнародної наукової
конференції

м. Івано-Франківськ
26–28 вересня 2012 року

Івано-Франківськ
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
2012

УДК 81'37(063)
ББК 81.032
С30

*Рекомендовано до друку вченою радою
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Л.Н. Іваницька д-р філол. наук, проф.
Ф.С. Бацевич д-р філол. наук, проф.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

В.І. Кононенко д-р філол. наук, академік АПН України, проф.
(голова редакційної колегії)
П.Ю. Гриценко д-р філол. наук, проф.
В.В. Ґрещук д-р філол. наук, проф.
М.В. Мірченко д-р філол. наук, проф.
А.П. Загнітко д-р філол. наук, проф.
Д.Г. Бучко д-р філол. наук, проф.
Н.В. Гуйванюк д-р філол. наук, проф.
С.І. Хороб д-р філол. наук, проф.
М.І. Голянич д-р філол. наук, проф.
М.П. Лесюк канд. філол. наук, доц.
Я.Г. Мельник канд. філол. наук, доц.
(відповідальний секретар)

АДРЕСА РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

76018, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57. Тел. 59-60-10
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Семантика мови і тексту : матеріали XI Міжнародної наукової конференції (Івано-Франківськ, 26–28 вересня 2012 р.). – Івано-Франківськ, 2012. – 716 с.
ISBN 978-966-640-340-0

У збірнику вміщено статті учасників XI Міжнародної наукової конференції «Семантика мови і тексту». Статті відображають різні аспекти сучасної філології. Діапазон проблем, охоплених матеріалами конференції, є досить широкий: від лінгвістики до лінгвофілософії, психолінгвістики, семіотики тощо.

Матеріали конференції є певним підсумком розвитку української гуманітарної науки за останні п'ять років.

This collection contains articles by the participants of the XI International Conference «Language and Text Semantics». The articles reflect various aspects of modern philology. The range of problems covered by the conference materials is rather wide: from linguistics to linguo-philology, psycholinguistics, semiotics etc.

The conference materials present some definite results of the development of the humanities in Ukraine in the last five years.

**УДК 81'37(063)
ББК 81.032**

ISBN 978-966-640-340-0

© Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2012

тика сильну емоційну реакцію роздратування, здивування або обурення у вигляді зустрічного запитання, що є риторичним, тому що намір реагента не полягає в одержанні відповіді на запитання, а у вираженні свого обурення безцеремонністю адресанта.

Отримані нами статистичні дані дозволяють зробити висновки про те, що певні згадані вище політики (Штейнбрюкк, Штольтенберг) використовують мовленнєву тактику ухилення досить мало у порівнянні з іншими, відповідно дві репліки з ухиленням на 29 реплік реакцій одного інтерв'ю у Штейнбрюкка, та дві – на 35 у Штольтенберга. Рамсфельд хоча й ухиляється іноді від відповіді (три репліки з прямим ухиленням від відповіді з 19), але робить це відкрито, використовуючи прийоми прямого ухилення. Сантос ухиляється від відповіді на поставлене питання найчастіше і вживає при цьому прийоми непрямого ухилення, зокрема ігнорування питання. Така статистика дозволяє зробити певні висновки про те, що, наприклад, Штейнбрюкк і Штольтенберг є відкритими типами осіб, які не приховують своїх думок, інші (Рамсфельд) є дуже впевненими у собі або дуже обережними й закритими (Сантос, Хассун). У останніх двох репліки з ухиленням від відповіді становлять одну п'яту від загальної кількості реплік одного інтерв'ю. Але ці дані є попередніми та не дозволяють створити достаточні і об'єктивні психологічні, або психологічно-лінгвістичні портрети політиків. Вживання політиками мовленнєвої тактики ухилення від відповіді на запитання інтерв'юера (як і інших тактик) може бути лише допоміжним засобом складання психологічно-лінгвістичних портретів політиків. Це можна здійснити лише шляхом довгострокових спостережень за поведінкою політиків, їхніми вчинками та висловленнями шляхом вивчення значного обсягу матеріалу.

ПОЛІТИЧНИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ/РУСЬКОЇ МОВИ НА СУЧАСНІЙ ТЕРИТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ (1901–1946 рр.)

Черничко Степан

Мовна політика

Політика є свідомою та планованою діяльністю будь-якої держави, партії чи організації заради досягнення певних суспільних, економічних та інших цілей. Державна політика стосується майже всіх сфер суспільства. Держави, як правило, розвивають політичну діяльність і щодо мов, які функціонують на їхніх територіях. Це і є мовна політика [9]. Мовна політика визначає, який юридичний статус повинні мати певні мови. Щодо соціальної значущості виділяють три типи мов:

- *державна мова* (офіційна мова певної держави, яка є мовою законодавства, постанов, державного та адміністративного діловодства, публічної діяльності);
- *офіційна мова* (мова, використання якої в офіційному житті дозволяється або визначається законами; державна мова має статус офіційної, однак не всі офіційні мови є державними);
- *мова національної меншини, або міноритарна мова* (мова громадян певної держави, які стосовно до всього населення з демографічної та/або політичної, мовної точок зору створюють меншість) [3, с. 629].

Мовна політика має особливу роль в багатомовних країнах. Адміністративно-територіальна одиниця, яка сьогодні відома як Закарпатська область України, є багатомовним регіоном. Територію сучасного Закарпаття у

ХХ столітті поділяли між собою декілька держав (Таблиця 1), кожна з яких проводила свою мовну політику.

Таблиця 1

Державно-адміністративні показники сучасної території Закарпаття у ХХ столітті [1]

Державна приналежність	Період	Назва регіону	Статус регіону
Австро-Угорська монархія	1867–1918	Унг, Берг, Угоча, Марамарош комітати	Не має окремого адміністративного статусу.
Перша Чехословацька Республіка	1919–1938	Підкарпатська Русь	Теоретично має автономний статус.
Друга Чехословацька Республіка	1938–1939	Підкарпатська Русь	Має статус автономії.
Карпатська Україна	3.11.1938–15.03.1939	Карпатська Україна	Незалежна держава.
Угорське королівство	1939–1944	Підкарпатська територія	Тимчасовий період адміністративного управління (особовий статус).
Закарпатська Україна	26.9.1944–22.1.1946	Закарпатська Україна	Псевдо-державний період.
СРСР	1946–1991	Закарпатська область	Область у складі УРСР.
Україна	від 1991 р.	Закарпатська область	Область у складі України.

За відомим анекдотом, колишній закарпатський дідусь був за час свого життя громадянином декількох держав, хоча жодного разу не залишав свого рідного села. Закономірно, що такі зміни держав завжди поєднувалися зі зміною мовної політики, державної мови.

Мета статті – коротко описати статус української мови на сучасній території Закарпаття у першій половині ХХ ст.

Мовне законодавство на сучасній території Закарпаття

В Австро-Угорщині статус національностей та мов регулював закон “Про національності” № XLIV від 1868 р., згідно з яким мовою парламенту та головних установ була угорська, однак закони також потрібно було видавати і мовами інших національностей. У містах та селах мовою діловодства була найбільш поширена мова. Принцип закону був наступний: “Згідно з основоположеннями конституції, всі громадяни Угорщини утворюють єдину націю, нероздільну угорську націю, рівноправними членами якої є всі громадяни вітчизни, що належать до будь-яких національностей” [8, с. 88]. Закон був ліберальним щодо надання громадянам рівних прав, незалежно від етнічної належності. Законом також надавалося необмежене право користуватися рідною мовою з місцевими органами влади, в судочинстві, освіті, церкві [2, с. 154]. Українська мова не згадується у законі, але всі закони поширювалися і на русинську (руську) мову [4].

Правові відносини національних меншин у Чехословацькій регулював конституційний лист на основі Сен-Жерменського мирного договору. Згідно з §3 конституції Підкарпатська Русь є “неподільною частиною” країни, яка “набуде найширшої автономії, сумісної з цілісністю

республіки”. Парламент автономної адміністративно-територіальної одиниці має право ухвалювати власні рішення у мовній, освітній, релігійній справах та у сфері місцевого самоврядування. Конституція 1920 року лише дала обіцянку на створення автономії для закарпатців, однак до 22.11.1938 р. не здійснила її [5, с. 649].

Мовні права регулював закон про мови, який був складовою частиною конституції. Згідно з §1 державною та офіційною мовою республіки є “чехословацька мова”. Стосовно Підкарпатської Русі §6 гласить, що до створення у майбутньому автономії в цьому регіоні також потрібно користуватися законом про мови, “беручи до уваги особливі мовні відносини цієї території”. Виконавча постанова закону про мови 1926 року гласить, що в регіоні у всіх судах, установах можна подавати документи та заяви руською або малоруською мовою. Крім чехословацької державної мови, цією мовою також треба було написати назви офіційних будов та офіційні оголошення [5, с. 650–651].

Закон про мови та інші постанови, що регулювали правила функціонування мов (як, наприклад, урядова постанова № 27 від 1924 р. та виконавча постанова мовного закону від 1926 р.), наділяли відносно широкими правами тих, хто говорив мовами меншин. Закон гарантував право вільного користування мовами, і не тільки в усній, але й у письмовій формі. Наприклад, у тих судових районах, в яких частка представників національної меншини досягала 20%, адміністрування в установах передбачали також і цією мовою. Ще ширші права користування мовами надавав закон про мови на території тих міст та районних судів, де частка представників меншини досягала 50 або 75-відсоткової межі. Там, де частка меншин перевищувала 75%, документи районних рад не потрібно було обов’язково видавати державною мовою, лише в тому разі, якщо хтось із депутатів вважав це за необхідне [2; 5, с. 651–652].

Право вільного користування мовами національних меншин належало не тільки приватним особам. Якщо місцезнаходження фірм, підприємств, спільнот, релігійних громад було на території такого районного суду, де частка меншини досягала 20-відсоткової межі, то ці установи також мали можливість вільно користуватися своїми мовами. Також є суттєвим те, що держава не дозволяла, а наказувала застосовувати мову меншини, якщо частка громадян, що її представляли, в даному районі досягала визначеної відсоткової межі. На більшості території Закарпаття з’явилися двомовні (чехословацько-руські), у регіонах, де проживали угорці, – тримовні (чехословацько-русько-угорські) написи у громадських місцях, а саме назви шкіл, товариств, крамниць, вулиць та площ тощо [2; 5, с. 652].

Тобто на території сучасного Закарпаття в рамках Чехословацької Республіки органи влади зробили можливим використання руської мови в офіційних сферах у краї з абсолютною руською більшістю, незважаючи на те, що автономія на практиці не здійснилася. З мовно-політичної точки зору мову більшості населення, а саме слов’ян, можна було використовувати як офіційну практично на одному рівні з державною.

11 жовтня 1938 р. сформувався перший автономний уряд Підкарпатської Русі під керівництвом А. Бродія. 26 жовтня уряд був розпущений, а владні повноваження в регіоні передані наступному уряду, очоленому А. Волошином. За розпорядженням уряду Волошина від 25 листопада 1938 р. “Державною мовою в країні Підкарпатської Русі є мова українська (малоруська)”. Уряд Волошина вбачав вірний шлях в українському мовному напрямі, прагнув зміцнити українську мову в краї. В часи Карпатської України (14–15 березня 1939 р.) з проголо-

шенням незалежності українська визнавалась державною мовою [5, с. 655].

3 серпня березня 1939 р. регіон знову став частиною Угорщини. Адміністративне управління краю здійснювалося на основі розпорядження прем’єр-міністра № 6200 від 1939 р. Ця постанова ввела на Підкарпатській території офіційну двомовність [6, с. 663].

Згідно з пунктом 1 §11 документа у Закарпатті “офіційною мовою держави є угорська та угро-руська” (тобто руська/українська). Цю офіційну двомовність підтверджують також постанови прем’єр-міністра № 5800 від 1939 р. та № 18136 від 1939 р.

У розпорядженні № 6200 від 1939 р. вказується, що закони публікуються обома мовами. До державних установ можна звертатися також руською мовою, і в таких випадках відповідь громадяни мали отримувати цією ж мовою. У службових приміщеннях потрібно було використовувати двомовні надписи, довідкові таблиці. Назви вулиць також були двомовними. Офіційна двомовність розповсюджувалася також на юриспруденцію, на суди та жандармерію. Згідно з постановою військового відомства від 9.08.1939 р. у тих загонах, де кількість воїнів з рідною руською мовою перевищувала 50% особового складу, мовою загону була руська, однак мовою управління і далі залишалася угорська. Офіцери, які служили на Закарпатті, обов’язково мали вивчити мову більшості місцевого населення [6, с. 663].

Для практичного виконання постанов про двомовність в установах на Підкарпатській території з 29 липня 1939 року почали видавати офіційну двомовну газету місцевої адміністрації з назвою *Kárpátaljai Közlöny / Подкарпатський Вісник*. У газеті двома мовами публікувалися постанови, офіційні документи Регентського комісаріату: тексти у правій колонці друкувалися угорською, а в лівій – руською мовами. При установі Регентського комісаріату створили окрему перекладацьку контору, яка за короткий час виготовила двомовний варіант всіх типових формулярів установ, бланків, ділових паперів. Також виготовляли двомовні офіційні та поштові штампи, розклади руху поїздів тощо. Для їх видання та друкування була заснована друкарня в Ужгороді.

Службовці зобов’язані були вивчити другу державну мову. Для цього установа освіти регентського комісара в 1939 році видала навчальний посібник на 205 сторінках. Також проводилися курси з вивчення мови. Службовці мали складати іспити, на яких перевіряли знання руської мови [6, с. 663–665].

28 жовтня 1944 р. радянські війська здобули Закарпаття. На території краю під контролем радянської армії формується напівдержавне утворення під назвою Закарпатська Україна. Мета організації такої міні-держави – підготувати політичні умови для включення регіону до складу СРСР, що 22 січня 1946 р. і було виконано: указом Президії Верховної Ради СРСР у складі УРСР утворено Закарпатську область [1, с. 271–283].

Закарпатська Україна не оголосила державну мову, але на території краю російська та українська використовувались як офіційні мови. Документи видавалися і двомовні, й одномовні: російською чи українською мовою. Деякі документи оголошувались так, що одну частину тексту видавали російською, іншу – українською [7, с. 270–275].

У другій половині XX століття, коли Закарпаття стало частиною СРСР, мовні відносини змінилися.

Висновки

На основі вищенаведених фактів з історії мовної політики на сучасній території Закарпаття можемо констатувати наступне. Протягом XX століття у регіоні шість разів змінювалась державна мова. У відносно короткий

період це були угорська, чехословацька, українська та російська мови.

Якщо брати за основу офіційне політичне та наукове тлумачення мовної ситуації Закарпаття щодо русинської мови, згідно з якою русинська – діалект української, то українська мова увесь період XX століття мала статус офіційної в регіоні. Українська вживалась в освіті, культурі, в офіційному діловодстві. Тобто вживання української/руської мови у першій половині XX ст. в органах самоврядування, державних установах дозволяли і підтримували Чехословацька Республіка, Карпатська Україна і Закарпатська Україна.

1. Вегеш Микола – Фединець Чілла ред., Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура. Ужгород, 2010.
2. Левенець Юрій та ін. ред., Закарпаття в етнополітичному вимірі. – К., 2008.
3. Мельник Світлана – Черничко Степан: Поняття мовної політики // Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура. – Ужгород, 2010. – С. 629–638.
4. Фединець Чілла – Генці Андрея: Мовна політика Австро-Угорської Монархії: приклад історичного Закарпаття // Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура. Ужгород, 2010. – С. 638–647.
5. Фединець Чілла – Черничко Степан: Мовно-політичні устремління Чехословаччини (1918–1939 роки). // Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура. – Ужгород, 2010. – С. 648–660.
6. Черничко Степан: Мовна політика в часи територіальної ревізії // Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура. – Ужгород, 2010. – С. 660–668.
7. Botlik József: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I–II. Nyíregyháza, 2005.
8. Nádor Orsolya: Nyelvpolitika. A magyar nyelv politikai státusváltozásai és oktatása a kezdetektől napjainkig. – Budapest, 2002.
9. Spolsky, Bernard: Language Policy. – Cambridge, 2004.

ГРАМАТИЧНІ ПРАЦІ О.Б. КУРИЛО В КОНТЕКСТІ ТВОРЕННЯ ПИТОМОЇ УКРАЇНСЬКОЇ СИНТАКСИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Чернобров Юлія

У радянському мовознавстві внесок О.Б. Курило у розвиток української синтаксичної термінології залишився не поцінованим, як і її наукова спадщина. За життя дослідниця працювала над розробленням української термінології. Крім систематизації і впорядкування ботанічної номенклатури, медичної та хімічної термінології, О.Б. Курило долучилася до граматичного термінотворення. Поряд із працями мовознавців, чия наукова діяльність припала на 30-ті рр. XX ст., праці О.Б. Курило викликали осуд прихильників марксистсько-ленінської лінгвістики і звинувачення у націоналізмі на мовному ґрунті: “<...> такі автори як Тимченко, Курило, Смерчинський, Сулима, Осипів з певною націоналістичною настановою підходили до використання мовної спадщини минулого. Вони орієнтували сучасну живу мову на мову минулих століть” [4, с. 40]. У галузі термінології намагання створити термін на українській основі не схвалювали і вважали штучним процесом: “так звана “термінологічна” робота була спрямована на відрив <...> від російської мови <...> спільні в українській мові з російською терміни ліквідували, вигадуючи штучні, так звані українські самобутні” [там само, с. 14]. Осуд, переслідування вчених і вилучення з обігу їхніх наукових праць послугували ігноруванню наукових досягнень українських мовознавців.

Уперше історію синтаксичної термінології в складі граматичної здійснила Н.А. Москаленко в 1959 р. У монографії “Нарис історії української граматичної термінології” зроблено спробу виокремлення періодів в історії синтаксичної термінології та вироблення чітких критеріїв для характеристики кожного з них. Також проаналізовано переваги й недоліки певних терміноодиниць з точки зору словотвірних схем та відповідності термінотворчого процесу народній мовній основі. Із зазначених вище причин терміни граматичних праць О.Б. Курило залишилися поза увагою дослідниці.

Наукова спадщина О.Б. Курило є невід’ємним складником комплексного дослідження історії розвитку української синтаксичної термінології на тлі попередніх досягнень мовознавців. Дослідниця суттєво розвиває синтаксичну теорію і термінологію в “Початковій граматиці української мови”, виданій у Львові 1921 р.

Основною синтаксичною одиницею у граматиці є *речення*. Його визначення ґрунтується на логіко-граматичному підході: “кожна висловлена думка зветься реченням” [2, с. 3]. Вивчення синтаксису починається з простого речення, основу якого становлять *головні частини речення: підмет і присудок*. Дослідниця здійснила диференціацію присудка з урахуванням формальних ознак. Присудок, виражений одним словом, названо *звичайним*, а присудок, що складається з двох слів, – *зложеним*. З огляду на відсутність одного з головних членів виділено *безпідметові та безприсудкові речення* [там само, с. 6].

Другорядні члени речення виділено з урахуванням структурних і семантичних ознак. Для їх позначення використано терміни *предмет* – додаток, *придаток* *прикметниковий* – означення, *приложення* – прикладка як різновид означення і *придаток прислівниковий* – обставина [там само, с. 8]. О.Б. Курило подає семантичну типологію обставинних поширювачів: *придаток прислівниковий часу, місця, способу, ціли, причини* [там само, с. 10–12].

Також дослідниця відзначає можливість функціонування синтаксично ізольованих компонентів речення, які “показують до кого або до чого звертаємось” і добирає термін із прозорою семантикою – *слова зовні* від “звати” [там само, с. 14]. Для позначення членів речення, що виражають однотипні поняття і перебувають в однакових синтаксичних відношеннях з одним із членів речення – однорідних членів речення, вжито термін *однорядні частини речення* [там само, с. 16].

Вагомим здобутком у “Початковій граматиці української мови” було випрацювання термінології складного речення, яке О.Б. Курило називає традиційним у той період терміном – *речення зложене*. З огляду на формально-синтаксичні і семантичні ознаки дослідниця виділяє *рівнорядні зложені речення* (складносурядні), коли “одно речення не залежить від другого”, і *нерівнорядні* (складнопідрядні) *зложені речення*, у яких “одно речення відповідає на питання другого речення” [там само, с. 19]. У структурі *нерівнорядного речення* виділено *головне і побічне речення* [там само, с. 20].

Відзначимо, що диференціація складнопідрядного речення у “Початковій граматиці української мови” здійснена за логіко-граматичним (традиційним) підходом, основи якого були закладені в мовознавчих працях XIX – поч. XX ст. У розмежуванні підрядних частин О.Б. Курило спирається на семантичні особливості цих конструкцій. Питання від *головного* до *побічного* речень визначають синтаксичну роль підрядної частини як розгорнутого члена речення. Класифікація дослідниці майже повністю збігається із сучасною. Дослідниця виділяє такі типи *побічних частин у нерівнорядному зложеному реченні*: підметове, присудкове, прикметникове, предмето-